

<https://doi.org/10.15407/gpimo2019.03.103>

С.Г. Половка¹, С.М. Довбиш²

¹ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

² Інститут геологічних наук НАН України, Київ

ОДИН ІЗ ПІОНЕРІВ МОРСЬКИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ (до 90-річчя з дня народження Бориса Федоровича Зернецького)

Матеріал статті вміщує біографічні відомості з життя, педагогічної, науково-дослідної і громадсько-організаційної діяльності доктора геолого-мінералогічних наук Б.Ф. Зернецького. Значне місце приділено його напрацюванням у галузі морських геологічних досліджень в Україні.

Ключові слова: морські експедиції, геологічні дослідження, океанологія, стратиграфія, палеонтологія.

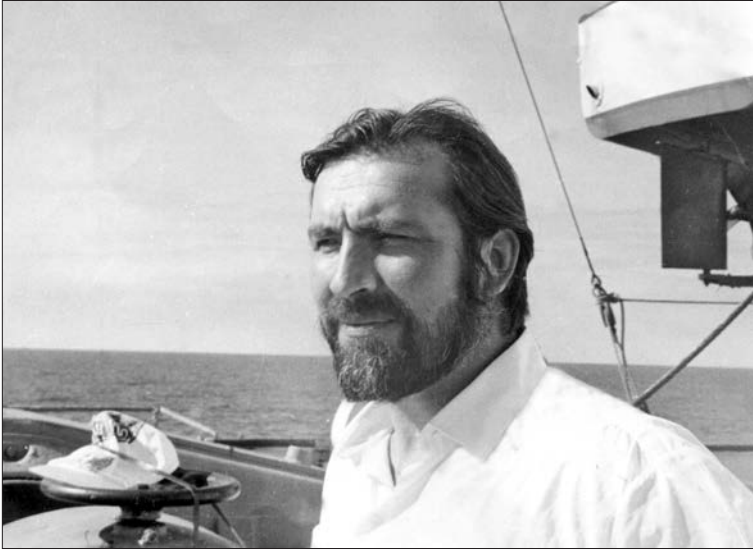
Борис Федорович Зернецький — дуже добре відома постать в Україні та за її межами, вчений-палеонтолог, стратиграф та морський геолог, доктор геолого-мінералогічних наук, головний науковий співробітник відділу кайнозою Інституту геологічних наук НАН України.

Борис Федорович народився 13 червня 1929 р. поблизу Києва в м. Бровари Київської області в родині службовців. Мати Б.Ф. Зернецького була лікарем, а батько — інженер-будівельник. З дитинства малий Борис мріяв про далекі подорожі на «інший бік Землі».

У 1946 р. Борис Зернецький закінчив середню школу і не вагаючись поступив на геологічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який успішно закінчив у 1951 році за фахом «Геологічна зйомка та пошуки корисних копалин». Навчання студенту давалося легко і він навчався із задоволенням. Вчена рада факультету одногосно рекомендувала його до вступу в аспірантуру, яку він закінчив достроково, захистивши кандидатську дисертацію на тему: «Стратиграфія і фауна молюсків палеогенових відкладів середньої та нижньої течії р. Південний Буг» (1955 р.).

Після захисту кваліфікаційної роботи кандидатського рівня та отримання наукового ступеня кандидата геолого-мінералогічних наук, Борис Федорович Зернецький два роки працював

© С.Г. ПОЛОВКА, С.М. ДОВБИШ, 2019

Борис Федорович Зернецький. XII рейс НДС «Академік Вернадський», Тихий океан, 1976 р.

в рідному вузі на посаді асистента кафедри історичної геології, яку на той час очолював проф. М.М. Ключніков. Борис Федорович проводить практичні заняття з навчального курсу історична геологія, читає лекції та здійснює практичні роботи з геологічного картування.

Керівництво геологічного факультету університету доручає йому ще один бік педагогічної діяльності — проведення навчальної практики. Згодом, він стає першим науковим керівником літньої геологічної навчально-польової практики студентів II курсу у Криму і фундатором створення геологічної бази в с. Українка, поблизу м. Сімферополь (1955—1956).

Одночасно Борис Федорович бере активну участь у громадському та спортивному житті рідної альма-матер. І свідченням цьому є численні перемоги Бориса Зернецького в змаганнях різних рівнів. Він стає чемпіоном СРСР із класичної боротьби спортивного товариства «Наука» (1953).

Здобувши при рідному університеті значного педагогічного та науково-дослідного досвіду, Б.Ф. Зернецький у 1956 р. переходить на наукову роботу до ІГН АН УРСР (нині НАН України), в якому працює до сьогодні.

Борис Федорович Зернецький відноситься до когорти піонерів морських геологічних досліджень в АН УРСР. Разом із доктором геол.-мін. наук А.Є. Бабинцем, м. н. с. В.І. Мельником та інж. С.В. Смірновим він стає учасником першої української океанологічної експедиції на НДС «Михайло Ломоносов» (XII рейс, 04.10.1962—09.01.1963) в тропічну частину Атлантичного океану. Ця експедиція офіційно поклала початок морським експедиційним дослідженням українських вчених в акваторію Світового океану та започаткувала нову галузь науки в Україні — геологію океанів і морів (морську геологію) [7].

Пізніше, майже рік (1964—1965) Борис Федорович працює на Кубі у складі морської радянсько-кубинської експедиції, бере активну участь у складанні карти донних відкладів Мексиканської затоки та Карибського моря,

спільно з В.І. Мельником складає пояснювальну записку до цієї карти [2, 8]. Під час робіт готує для самостійної роботи в морі кубинського мікропалеонтолога.

Перу Б.Ф. Зернецького належить низка наукових праць, які добре відомі в Україні та за її межами. Він є одним із авторів «Атласу палеогеографічних карт Української та Молдавської РСР» (1960), співавтором «Стратиграфії палеогену України». Його праці «Нумуліти та орбітоїди палеогенових відкладів Причорноморської западини» (1963) та «Атлас характерных фораминифер юры, мела и палеогена платформенной Украины» перекладені на угорську мову (1965), а багатотомний серіал «Стратиграфія України», в якому Борис Федорович приймав активну участь у складі авторського колективу, отримав Державну премію УРСР в галузі науки і техніки за 1976 р.

Науковий доробок Бориса Федоровича Зернецького складає понад 130 наукових праць, серед яких 13 монографій. Його наукові інтереси пов'язані з аналізом осадових утворень, зі стратиграфією кайнозойських відкладів і особливо з важливою групою фауни — нумулітидами. Б.Ф. Зернецький вперше в практиці вивчення цих решток в СРСР використав електронно-мікроскопічну техніку, що дозволило на принципово новому рівні підійти до характеристик їх видових ознак та філогенетичних зв'язків.

Згодом Б.Ф. Зернецький захищає докторську дисертацію «Основні етапи розвитку нумулітид палеогену України та їх значення для вирішення проблем біостратиграфії, палеоекології та палеогеографії» (1983 р.), яка стала основою складання стратиграфічних схем палеогену України.

Вчений багато уваги приділяє вивченню геологічної будови Світового океану. З 1962 по 1987 р. він бере безпосередню участь у численних морських експедиціях на НДС «Михайло Ломоносов», «Академік А. Ковалевський», «Академік Вернадський», «Професор Колесніков», очолюючи геологічні загони. Двічі він приймав участь у навколосвітніх експедиціях. В одній із експедицій під час IV-го рейсу НДС «Академік Вернадський» (1971) біля атолу Херміт, пропливаючи над кораловим рифом, Борис Федорович побачив велику черепашку з роду тридакн. Коли її підняли на борт та зважили, то з'ясувалося, що це самий великий екземпляр тридакни, відомий на сьогодні людині. Вага її без очистки стулок становила близько 330 кг, а після очистки — 165 кг. Тепер унікальна тридакна прикрашає одну із експозицій Національного науково-природничого музею НАН України. В подальшому неодноразові експедиції геологів на рифи, які були організовані спільно з біологами і в яких безпосередню участь приймав Борис Федорович значно поповнили колекції музеїв Інститутів зоології та геологічних наук АН УРСР. Ці експедиції не були безпечними прогулянками за державний кошт, бо рифи населені різноманітною біотою, зустріч з якою не завжди приємна. Один із таких випадків Б.Ф. Зернецький описує в своїй брошурі «Під тропічним небом», коли йому прийшлося рятувати свого колегу від отруйного впливу фізалії [3, 4].

Значна експедиційна діяльність та зібраний особисто фактичний матеріал і проведені дослідження під час рейсів до акваторії Світового океану, ввійшов в низку монографічних робіт: «Донные отложения Центрально-Американских морей» (1975) у співавторстві з В.І. Мельником; «Закономерности распространения фораминифер в Северной и Тропической Атлантике» (1977) у співавторстві з В.Я. Дідковським, «Геология и металлогения Тропической Атлантики»

(1988 — колективна монографія) тощо. Важливими монографічними роботами вченого є «Зональная биостратиграфия эоцена Европейской части СССР» (1990), «Стратиграфическая схема палеогеновых отложений Южных областей Украины» (1993) та «Зональная биостратиграфия палеоцена Восточно-Европейской платформы» (1994) тощо.

Борису Федоровичу належить низка публікацій у різних наукових збірках та журналах, де він є одним із співавторів, а саме: «Новые данные по геологии Карибского моря и Мексиканского залива» (1966), «Условия формирования донных осадков в северной части тропической Атлантики (океанографический полигон)» (1971), «Геологічні дослідження в тропічній зоні північної Атлантики (Експедиція на науково-дослідному судні «Академік Вернадський» (1971), «Морская геология» (1976), «Результаты геологических исследований части Тихого океана в XII рейсе НИС «Академик Вернадский»» (1978), «Результаты изучения свойств донных осадков Западной приэкваториальной части Тихого океана» (1980), «Разлом Вима Срединно-Атлантического хребта» (1985), «Новые данные о меловых кальцисферулидах северо-западного шельфа Черного моря» (1990), «Закономірності поширення мікрофацій та нанофлори в донних відкладах Атлантичного та Індійського океанів» (1997) та інші.

Б.Ф. Зернецький — активний учасник низки науково-дослідних та договірних тем, одна з яких: «Геологія і металогенія Індійського океану» (1985 р., Є.Ф. Шнюков, В.Я. Дідковський, О.Ю. Митропольський, Б.Ф. Зернецький, Г.М. Орловський, П.Ф. Гожик, В.І. Мельник та ін.). Під час виконання даної теми, було зроблено географічне відкриття — відкрито в північній частині Індійського океану новий трансформний розлом, який названо іменем В.І. Вернадського та описані основні поля (тектонічно-активні зони Аравійсько-Індійського хребта, Сомалійське, Аравійське, Центральне) залізо-марганцевих конкрецій, які поширені в північній та екваторіальній частинах Індійського океану. Виявлено фосфоритові конкреції на шельфі та підводному схилі Індійського субконтиненту, поблизу острову Сокура, в північно-західній частині даного океану оконтурена нова фосфоритова провінція, що привертає увагу до фосфоричності даного району, зроблено узагальнюючий висновок про металогенетичну спеціалізацію Індійського океану.

Як популяризатор геологічної науки Б.Ф. Зернецький багато виступав із доповідями та спогадами перед численними аудиторіями слухачів. Його перу належать такі популярні брошури та статті, як «Під тропічним небом» (1968), «Чи був всесвітній потоп» (1957), «Клад на дне моря», «Загадочный отпечаток», «Гигантские нуммулиты Крыма» та інші.

У 1987 р. Борис Федорович у якості лектора ЮНЕСКО приймав участь у проведенні учбового курсу «Морська геологія Західної та Центральної Африки» для фахівців з 8-ми африканських країн — Сенегалу, Гвінеї-Бісау, Гвінеї, Того, Конго, Беніну, Камеруну та Кот д'Івуару.

Б.Ф. Зернецький — член ряду міжнародних та республіканських робочих груп і комісій з вивчення Світового океану, член спеціалізованої ради Д. 01.09.02 (з 1999 р. Д. 26.162.04) при ІГН НАН України з захисту кандидатських та докторських дисертацій за фахом 04.00.10 — «геологія океанів і морів», член експертної ради наук про Землю ВАК України (нині ДАК України), був членом союзної палеогенової стратиграфічної комісії, членом міжвідомчої морської комісії, брав

активну участь в якості делегата та доповідача на II Міжнародному океанологічному конгресі (Москва, 1966), Міжнародному океанологічному симпозіумі по морських науках (Сідней, 1971), був делегатом Карпато-Балканської геологічної асоціації (Україна, 1958; Румунія, 1969), делегатом XIII Європейського мікропалеонтологічного колоквиуму (Іспанія, 1973), де спілкувався з відомими океанологами Гансом Шаубом (Швейцарія), В.А. Крашенниковим і Г.І. Немковим (СРСР) та XXI Європейського мікропалеонтологічного колоквиуму (Угорщина, 1989), а також учасником океанографічних морських виставок Океан ЕКСПО-71 (Бордо, Франція, 1971) та Океан ЕКСПО-75 (Окінава, Японія, 1975).

З листопада 1970 по березень 1972 рр. Борис Федорович очолював групу морської геології ІГН АН УРСР, а з липня 1986 по червень 1996 рр. був завідувачем відділу стратиграфії і палеонтології кайнозойських відкладів. Як науковий керівник підготував чотирьох кандидатів наук [1].

За багаторічну плідну наукову роботу, вагомий особистий внесок у розвиток геологічної науки в Україні та пропаганду наукових знань Бориса Федоровича нагороджено понад 40 почесними грамотами та дипломами різного гатунку, його діяльність відзначена також урядовими нагородами — медалями «За доблестный труд», «Ветеран труда», «В память 1500-летия г. Киева». В 2008 році Указом Президента України йому присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Свій величезний досвід, свої знання Борис Федорович передає молоді.

Огляд педагогічної і науково-дослідної творчості дослідника акваторії Світового океану свідчить про те, що Борис Федорович Зернецький гідно представляє геологічну науку нашої держави на світовій арені. Така його діяльність дає підставу вважати, що він займає чільне місце серед провідних фахівців у галузі геології океанів і морів в Україні та за її межами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борис Федорович Зернецький (до 75-річчя від дня народження). *Геол. журн.* 2004. № 3. С. 105—106.
2. Зернецкий Б.Ф., Мельник В.И. Донные отложения Центрально-Американских морей. Киев: Наук. думка, 1975. 140 с.
3. Зернецкий Б.Ф. Під тропічним небом. Київ: Знання УРСР, 1968. 50 с.
4. О реактивных наутилусах и жемчужинах с детскую голову. *Мир природы*. URL: <http://www.vokrugsveta.com/S4/nature/nautilus.htm/>
5. Половка С.Г. Борис Федорович Зернецький (до 80-річчя з дня народження). *Геол. и полезн. ископ. Мирового океана*. 2009. № 3. С. 100—101.
6. Половка С.Г. Сто морських геологів України. Київ — Умань: «Візаві», 2007. 261 с.
7. Половка С.Г. Історичні віхи I-ї морської експедиції дослідників АН УРСР (НАН України) в тропічну Атлантику та її значення для подальшого розвитку геології океанів і морів в Україні. *Вісн. Дніпропетр. унів. Серія «Геологія. Географія»*. 2014. Том 22, вип. 16, № 3/2. С. 221—228.
8. Мельник В.И. Зернецкий Б.Ф. Объяснительная записка к карте донных отложений Мексиканского залива и Карибского моря. *Тр. АН Кубы, сер. океанология*. 1968.

Стаття надійшла 09.07.2019

С.Г. Половка, С.Н. Довбыш

ОДИН ИЗ ПИОНЕРОВ МОРСКИХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УКРАИНЕ
(к 90-летию со дня рождения Бориса Федоровича Зернецкого)

В статье помещен материал с библиографическими данными о жизни, педагогической и научно-исследовательской и общественно-организационной деятельности доктора геолого-минералогических наук Б.Ф. Зернецкого. Уделено внимание его достижениям в области морских геологических исследований в Украине.

Ключевые слова: *морские экспедиции, геологические исследования, океанология, стратиграфия, палеонтология.*

S.G. Polovka, S.N. Dovbysh

ONE OF PIONEERS OF MARINE GEOLOGICAL RESEARCHES IN UKRAINE
(on the 90th anniversary of the birth of Boris Fedorovich Zernetsky)

The article contains material with bibliographic data about life, pedagogical, social and organizational activity and scientific research activities of the doctor of geological and mineralogical sciences B.F. Zernetskiy. Attention is paid to his achievements in the field of marine geological research in the Ukraine.

Keywords: *marine expeditions, geological studies, oceanology, stratigraphy, paleontology.*